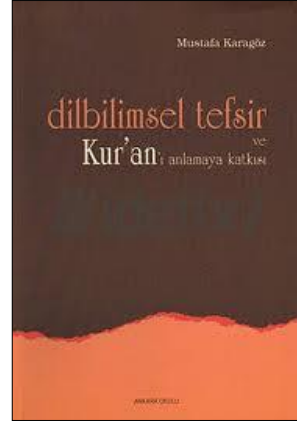

KİTAP TANITIM VE DEĞERLENDİRMELERİ

Mustafa KARAGÖZ, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010, 352 s.

Ömer DİNÇ*

Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması ve yorumlanabilmesinin temel şartlarından biri, belki de ilk sırada yer alan Kur'an dilinin yapısı, özellikleri ve inceliklerinin bilinmesidir. İndirildiği dili bilmeden, onun edebiyatını kavramadan Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması ve tefsir edilmesi mümkün değildir. Bu bağlamda ilk dönemden itibaren Kur'an'ın tefsir edilmesine yönelik çalışmalarda Kur'an'ın dil ve üslup yönleri ön plana çıkarılarak yorumlanmasına gayret edilmiştir. Özellikle İslam coğrafyasının Arap Yarımadası'nın dışına doğru genişlemesinin ve Arap olmayan unsurların İslam'a girmesinin etkisiyle Kur'an'ın dil açısından tefsir edilmesine olan ihtiyaç artmıştır.

Kur'an'ın dil yapısına yönelik sistemli çalışmalar her ne kadar sonradan ortaya çıkmış olsa da dile dayalı açıklamanın (tefsirin) Hz. Peygamber döneminde başladığını söylemek mümkündür. Sonrasında sahabe, tabiûn ve tebe-i tabiîn dönemlerinde de Kur'an'ın dil yönünden izahlarının yapıp dile dayalı tefsir eserlerinin telif edilmeye başlandığı görülmektedir. Bu açıdan bakılacak olursa Kur'an'ın dile dayalı bir şekilde tefsir edilmesinin onu anlamaya ne de-

* Ar. Gör., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

rece katkısının olduğu, sözü edilen faaliyetlerin başladığı zaman aralıklarının hangi döneme tekabül ettiği, Kur'an'ın dil yönünden incelenmesini gerekli kılan faktörlerin neler olduğu, böyle bir tefsir anlayışının nasıl teşekkül ettiği ve bu sürecin hangi dönemlerde ne kadar devam ettiği vs. hususlar incelenmeye değer konulardır.

Yukarıda sözü edilen konuları inceleyerek detaylı bir biçimde ele alan Mustafa Karagöz, Kur'an'ın dil yönüyle açıklanıp yorumlanmasını "Dilbilimsel Tefsir" diye nitelemekte ve çalışmasını *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı* şeklinde isimlendirmektedir. Yazar bu çalışmasında dilin Kur'an'ı anlamaya ne derece katkı sağladığına dair önemli veriler sunmaktadır.

Müellif giriş kısmında çalışmanın konusu, amacı, önemi, kapsamı, sınırları ve yöntemine dair birtakım bilgiler vermektedir. Burada Kur'an'ın nüzûl sürecinde genelde toplum tarafından anlaşıldığına, kapalı kalan kısımların ise Hz. Peygamber tarafından izah edildiğine ve bu nedenle iniş sürecinde onun anlaşılmasına dair bir problemin olmadığına dikkat çekilmektedir. Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte onu takip eden sahabe döneminde de Kur'an'ın anlaşılması hususunda herhangi bir sıkıntının olmadığı belirtilmektedir. Çünkü onlar, vahyin iniş sürecine tanıklık etmeleri nedeniyle Kur'an'ın dil yönünden anlaşılmasını hususlarına açıklık getirmişlerdir. Ayrıca sonraki dönemde tabiûn neslinin de sahabeden ders almaları, onların yanında yetişmeleri ve onların Kur'an'ın diline dair yaptığı tefsir faaliyetlerini aktarmaları sebebiyle Kur'an'ın anlaşılması ve açıklanması konusunda ciddi sıkıntılar yaşamadıkları ifade edilmektedir.

Kur'an'ın dil açısından tefsir edilmesinin ilk üç dönemdeki yansımalarına değinildikten sonra tabiûn sonrası süreç tasvir edilerek bu zaman aralığında ortaya çıkan yeni gelişmelere dair bazı bilgiler sunulmaktadır. Diğer kültürlere mensup insanların Müslüman olmasıyla birlikte, farklı düşünce tarzlarının ve yaklaşım biçimlerinin İslam kültürüne etkilerine dikkat çeken yazar, özellikle bunun Müslümanların kullandıkları dil üzerinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu etkileşimin olumlu yönlerinin olduğu vurgulanmakta ve aynı zamanda olumsuz taraflarının da bulunduğu işaret edilmektedir. Özellikle söz konusu olumsuz etkinin dil hususunda ortaya çıktığı dile getirilmektedir. Yazara göre dilin yanlış kullanımıyla birlikte Kur'an'ı okuma ve anlama noktasında zuhur eden birtakım problemler bu olumsuz etkileşimin bir neticesidir.

Tasvir edilen bu dönemle birlikte dilbilimsel tefsir hareketinin ortaya çıktığını dile getiren yazar, bu alanla alakalı eserlerin telif edilmeye başladığını ve

garîbu'l-kur'an, meâni'l-kur'an, vücûh ve nezâir ve irâbu'l-kur'an türü eserlerin yazıldığını dile getirmektedir. Aynı zamanda telif edilen bu eserlerin dilbilimsel tefsir hareketinin bir ekol haline getirildiği de ifade edilmektedir. Çizilen bu çerçeve dikkate alınarak çalışmanın amacının dilbilimsel tefsirin bir ekol oluşunu ve bu ekolün Kur'an'ın anlaşılmasındaki rolünü açığa çıkarmak olduğu vurgulanmaktadır.

Çalışmanın amacını açıkladıktan sonra böyle bir araştırmanın neden yapıldığı belirtilerek dilbilimsel tefsir konusunda Türkçe olarak detaylı bir çalışmanın olmadığı veya hazırlanan bazı çalışmaların ise sınırlı bir alana hasredildiği söylenmektedir.

Çalışmanın kapsamına dair birtakım bilgiler veren yazar, sadece ilk üç asırdaki dilbilimsel tefsir faaliyetlerini inceleyeceğini ve on beş asırlık birikimin bir kişi tarafından çalışılmasının zor olduğunu ifade etmektedir. Kendisi ilk üç asra dair yapacağı bu incelemenin sınırlarını belirlerken dilbilimsel tefsir alanına dâhil olmayıp ilk üç asırda telif edilen Taberî ve Mukatil b. Süleyman'ın tefsirleri gibi eserlerin ele alınmayacağını ancak garîbu'l-kur'an, meâni'l-kur'an gibi dil yönü ağırlıkta olan eserlerin konu edileceğini ifade etmektedir. Bununla birlikte o, kıraat farklılıkları, icâzu'l-kur'an, belâğat gibi dilbilimin sahasına giren hususların da bu çalışma içerisinde incelenmeyeceğini açıkça dile getirmektedir.

Yazar, söz konusu hususları değerlendirmeye almamış, dil sahasına giren bu meselelerle dilbilimsel tefsirin irtibatını kurmamış ve bahsi geçen konuların sözkonusu ekolün oluşumuna etkisini incelememiştir. Bunlar, çalışmanın eksik taraflarıdır. Ayrıca, ilk üç asırda Mutezilî âlimler tarafından dile dair kaleme alınan eserlerin, onların kendi mezhebî düşüncelerini yansıttığı gerekçesiyle konu dışında tutulup dilbilimsel tefsir hareketine olan etkisinin ortaya konulmaması da bu çalışmanın konusu bakımından bir başka önemli eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Giriş kısmında çalışmanın genel hatlarını belirleyen müellif, birinci bölümde dilbilimin tanımı, dilbilim-filoloji ilişkisi, dilbilimin alt dalları olan fonoloji, sentaks, semantik gibi bilim dallarını, dilbilimin tarihsel sürecini, tefsir-dilbilim ilişkisini ve çalışmanın başlığını taşıyan "dilbilimsel tefsir" kavramını ele almaktadır. Müellifin dilbilimin tanımı ve dilbilim-filoloji ilişkisine dair sunduğu bilgiler, çalışmanın ana teması olan "dilbilimsel tefsir" kavramıyla olan irtibatını sağlıklı bir şekilde kurmaktadır. Ayrıca dilbilim ve filoloji ilişkisini ele alan başlıkta, dilbilimi genel anlamda dil olgusunu, dil yetisini sözlü ya

da yazılı olsun sadece dil açısından ele alan bir bilim olarak filolojiyi de tarihi metinleri yorumlayan ve bu sayede metnin ait olduğu toplumu tanımayı, toplumun geleneklerini, edebiyat tarihi ve kurumları hakkında bilgi vermeyi amaçlayan bir bilim dalı şeklinde tanımlaması, bu iki alan arasındaki farkı açığa çıkarması bakımından önemlidir. Müellif bu ayrımı yapmadan önce Arapçada dilbilim ile filoloji için kullanılan tabirlerde bir birlik sağlanamadığı ve fıkhu'l-lüğa, ilmu'l-lüğa gibi kavramların bugün tanımlanan dilbilim ile filolojiye anlamsal açıdan tam anlamıyla uymadığını izah etmektedir. Ayrıca günümüzdeki dilbilim ve filoloji anlayışını hicrî ilk üç asırdaki yapılan dilbilim çalışmalarıyla mukayese eden yazar, o dönemde yapılan dilsel çalışmaları bugünkü dilbilim teorileri ve yaklaşım biçimleriyle izah etme eğilimindedir. Ancak o dönemki kavrama ve yaklaşım biçimleriyle bugünkü dilbilimin yaklaşım tarzları arasında bir örtüşmenin bulunmadığı açıktır. Dolayısıyla okuyucuda, yazarın bu meseleyi sanki anakronik bir yaklaşımla ele aldığı hissi uyanmaktadır.

Bahsi geçen hususla bağlantılı olarak yazarın dilbilimin tarihsel sürecini ele alırken Batıda yapılan dilbilim çalışmalarına dair verdiği bilgiler, çalışmanın konusuyla doğrudan alakalı görünmemektedir. Dolayısıyla yazarın bu çalışmada hem anakronik bir bakış açısını yansıtan hem de konuyla ilişkisi olmayan başlıklar açması, çalışmanın temasıyla doğrudan bir irtibatın kurulmamasına yol açtığı gibi birinci bölümün bu noktada biraz etkisiz kalmasına neden olmuştur. Aynı zamanda “dilbilimsel tefsir” kavramını tanımlaması ve bu tanımın kendi çalışması açısından neden gerekli olduğuna dair sunduğu bazı argümanlar bir yönüyle tutarlı görünürken bazı yönlerden çelişkili görülmektedir. Yazarın yukarıda zikrettiği dilbilim ve filoloji terimleri incelenecek olursa ilk üç asırdaki dile dayalı yapılan tefsir faaliyetlerini salt dil açıklamaları olduğunu söylemek konun ele alınması açısından uygun düşmemektedir. Çünkü garibu'l-kur'an, meani'l-kur'an tarzında telif edilen tefsir eserlerinin, Kur'an metnini anlamak, çözümlenmek ve yorumlamak amacına matuf çalışmalar olması, şiir istişhadına, cahiliye örfüne müracaatlarla Kur'an metninin izah edilmesi göz ardı edilemeyecek bir husustur. Dolayısıyla yazarın filoloji tanımı dikkate alınıp ilk dönemlerde telif edilen tefsir eserlerinin toplumsal kültürü belirli ölçülerde yansıttığı düşünülürse “dilbilimsel tefsir” yerine “filolojik tefsir” kavramının kullanılmasının daha yerinde olacağı pekâlâ ileri sürülebilir.

Müellif birinci bölümü sonlandırmasının ardından ikinci bölümde “Dilbilimsel Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi” başlığını açarken giriş kısmında bir ekol olarak tavsif ettiği “dilbilimsel tefsir”in gelişim aşamalarını, detaylarıyla ve

tarihî aralıklarını da dikkate alarak genişçe ele almaktadır. Sonraki başlıklarda ise “dilbilimsel tefsirin ortaya çıkmasına ve gelişmesine yol açan etkenler”, “dilbilimsel tefsirin doğuşu ve gelişimi” konularına yer vermektedir. Dilbilimsel tefsir hareketinin tefsir tarihindeki yerini almasına sebep olan etkenleri yazar, “dinî, ilmî ve sosyo-kültürel, sosyo-politik, sosyo-ekonomik etkenler” şeklinde sıralamaktadır. Ancak zikredilen bu hususlar malumat bakımından oldukça fazla gözükmektedir. Böyle olması hem okuyucu konudan biraz uzaklaştırmakta hem de tekrar konu ile irtibatını kurmasını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla dilbilimsel tefsirin ortaya çıkmasını sağlayan etkenlerin, birkaç başlık altında toplanıp konunun genel hatlarının verilmesi suretiyle açıklanması daha uygun görünmektedir. Ayrıca ikinci bölümün son kısmında “dilbilimsel tefsirin teşekkül dönemi” başlığı altında, bu ekole mensup müfessirlere ve eserlere yer verilmekte, bunların özelliklerine, muhtevalarına dair detaylı bilgiler aktarılmaktadır. Netice itibarıyla ikinci bölüm, “dilbilimsel tefsir” hareketinin bütün çerçevesinin çizildiği, yerine göre detaylı bilgilerin paylaşıldığı, bu tefsir anlayışının kendine has yönlerinin gün yüzüne çıkarıldığı bir bölüm olarak nitelenebilir.

Çalışmasının ikinci bölümünü de bu şekilde sona erdiren yazar, üçüncü bölümde ise ilk iki bölümde yer verdiği hususların Kur’an’ın anlaşılmasındaki etkileri üzerinde durarak bu bölümün ana başlığını “Kur’an’ın Anlaşılması ve Dilbilimsel Tefsir” şeklinde isimlendirmektedir. Bu başlık altında ise “dilbilimsel tefsir-anlama yöntemi ilişkisi” “Kur’an’ın anlaşılmasında dilbilimin işlevi”, “Kur’an’ın anlaşılmasında dilbilimin sınırları”, “dilbilimin alt dalları bağlamında dilbilimsel tefsirin Kur’an’ı anlamaya katkısı”, “Sarf, İştikak ve Nahiv ilimlerinin doğru anlama ulaşılmasındaki önemi” konularını ele alıp, bu hususların “dilbilimsel tefsir” adına Kur’an’ın anlaşılması noktasında nasıl katkı sağladıklarına yönelik örnekler üzerinden genişçe bilgi vermektedir. Bununla beraber müellif, Sarf ve Nahiv ilminin bir üst dalı olarak nitelendirilebilecek Anlambilimin (Semantik) “dilbilimsel tefsir” e olan katkısını ve Anlambilimin alt dalları arasında zikredilen “eş anlamlılık ve furûk, çok anlamlılık ve eş adlılık” gibi hususların Arapçadaki yansımalarını da dikkate alarak bunların söz konusu tefsir tarzına olan etkilerini incelemektedir.

Yazar zikri geçen anlambilimle alakalı konulardan “çok anlamlılık” üzerinde konuyu detaylandırmakta, “çok anlamlılığa” yol açan etkenleri tek tek sıralamakta ve bunlarla alakalı doyurucu bilgiler vermektedir. Bu etkenleri “anlam değişmesi, sessel değişim, mecazî-kinayeli kullanım, terimsel kullanım, başka dillerden sözcük geçişi, farklı lehçelerin birleşmesi, iki kelimenin morfo-

lojik formunun birleşmesi” şeklinde ifade etmekte ve bu etkenleri birtakım örnekler üzerinden açıklama yoluna gitmektedir. Yazar bu hususların Kur’an’ın anlaşılması bağlamında ele almakta ve bahis konusu olan etkenlerin “vücûh ve nezâir” ilmini ortaya çıkardığı ve bu alana dair ilk dönemden itibaren pek çok eserin kaleme alındığını vurgulamaktadır. Buradan hareketle, Kur’an’da çok anlamlılığa sebep olan bazı kelimeleri zikrederek bunların Kur’an’ın anlaşılmasına katkısını incelemektedir. Bununla birlikte çok anlamlılık hususunun diğer bir versiyonu olarak nitelenebilecek “ezdâd” (iki zıt manaya muhtemel lafızlar) konusuna yer vererek bu kavramın Kur’an’ın anlaşılmasındaki rolü üzerinde durmaktadır.

Çok anlamlılık ve ezdâd konusuyla paralellik arz eden “anlam değişmesi” hususu da yazar tarafından bu bölümde yer verilmekte ve anlam değişmesine yol açan dilsel, tarihî, sosyo-kültürel, sosyo-politik etkenlerden de kısaca söz edilmektedir. Ayrıca anlam değişmesinin türleri olan “anlam daralması, anlam değişmesi, anlam genişlemesi, anlam başkalaşması, anlam bayağılaşması, anlam iyileşmesi” hususlarına da değinilmekte ve bunların Kur’an’ın anlaşılmasına olan etkisi ve katkısı örnekler üzerinden değerlendirilmektedir.

Çalışmanın çerçevesini oluşturan üç bölümün ardından sonuç kısmına gelindiğinde kitabın bölümlerinin genel bir değerlendirmesini yapılarak her müfessirin dilbilimden yararlandığı ve ilk dönemde temayüz eden dilbilimsel tefsirin günümüz açısından önemli olduğu belirtilmektedir. Çünkü yazara göre ilk üç asrın tenzil dönemine yakınlığı ve erken telif edilen eserlerin siyasî, ekonomik vb. etkenlerden bağımsız oluşu bugün yapılacak tefsir ve meal çalışmalarının daha nitelikli hale gelmesinin önünü açabilecektir. Ayrıca ayetlere verilen mananın ayetin lafzına uygun olup olmadığı noktasında en temel ölçütün dilbilim olması, dilbilimin Kur’an’ın anlaşılmasındaki rolünü belirginleştirmektedir. Aynı zamanda yazar, çağdaş dilbilim yaklaşımlarının klasik dönemdeki tefsir çalışmalarıyla bire bir örtüşmeyip ancak benzer yönlerinin olduğunu da ifade etmektedir. Bu bağlamda çağdaş dilbilim teorilerinin Kur’an’ın tefsir edilmesi açısından ne kadar değerli olduğu ve bugünkü dilbilimin yaklaşım biçimleriyle klasik literatürün mukayese edilmesinin önemli olabileceğinin altını çizmektedir. Netice itibarıyla yazarın bu çalışması, dikkate değer bir gayretin neticesidir. Bu bağlamda çalışmanın, Kur’an’ın dil açısından incelenmesi ve bu alanla ilgili nitelikli çalışmaların yapılmasına örneklik teşkil edebilecek güzel bir çalışma olduğunu belirtmek, söz konusu çalışmayı yapana hakkını bir nebze olsun teslim etmektir.